

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Tvegifte i Täby? : några synpunkter på Jarlabanke-stenarnas datering och placering

Larsson, Mats G.

Fornvännen 91:3, 143-151

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1996_143

Ingår i: samla.raa.se

Tvegifte i Täby?

Några synpunkter på Jarlabanke-stenarnas datering och placering

Av Mats G. Larsson

Larsson, M. G. 1996. Tvegifte i Täby? Några synpunkter på Jarlabankestenarnas datering och placering. (Bigamy at Täby? Some aspects of the dating and the location of the Jarlabanki runestones.) *Fornvännen* 91. Stockholm.

The author interprets the Jarlabanki runestones at Täby with special consideration of land ownership and the chronology of the ornamental style. The monuments seem to encircle two different properties, Täby and Hagby in Täby parish, and the inscriptions to indicate the order in which these were inherited. The family circumstances may be an example of Viking age bigamy or at least established concubinage as described by Adam of Bremen. The location of Jarlabanki's *thing* is discussed and concluded to have been situated within his estate at Täby.

Mats G. Larsson, Mossby 12, SE-274 53 Skivarv, Sweden.

I äldre forskning kring runstenarna är det två omständigheter som man enligt min mening tagit alltför liten hänsyn till vid såväl historiska som bebyggelsehistoriska och personhistoriska tolkningar: ägoförhållanden och kronologi. Vid resonemang om stenresare och placeringar ges ofta intrycket att vem som helst kunde låta resa en runsten vid en väg, bro eller samlingsplats oberoende av vem som ägt marken på stället. Och även om många runologer och arkeologer trots avsaknad av enhetliga dateringsmetoder haft en relativt klar uppfattning om runstenarnas kronologi har man ofta bortsett från eller bortförklarat denna när man försökt tolka historiska händelser eller identifiera och klagöra relationerna mellan personer som omnämns i inskrifterna.

Det senaste decenniets forskning har visat att runstenarna ofta användes för att manifesterar rätten till jordegendom. Detta skedde dels genom att arvs- eller åtkomstförhållanden redovisades i inskrifterna, dels genom att stenarna i ett stort antal fall fungerade som gränsmonument (Sawyer 1988 s. 15–16; Larsson 1990 s. 21–22). Äganderätten till jorden och de geografiska gränserna för denna har uppenbarligen varit av största vikt för senvikingatidens människor.

Den kunskap om ornamentala stilar, ortografi och olika ristare som äldre forskare fick efter lång erfarenhet av runstensgranskning, gjorde det ofta möjligt för dem att bedöma den inbördes åldern mellan olika inskrifter. Historiskt daterbara uppgifter i vissa inskrifter gav också möjligheter till viss absolut datering. Dateringskriterierna ledde även fram till en uppfattning om när i tiden tyngdpunkten för stenresandet legat i olika landskap (v. Friesen 1928 s. 56; Wessén 1936 s. LXXVII; Ruprecht 1958 s. 139, 148).

Det är emellertid först under de senaste åren som mer systematiska undersökningar av runstenskronologin gjorts. De gamla stavningskriterierna har ifrågasatts (Williams 1990; Lagman 1990), men i stället har en kronologi byggd på ornamentiken skapats (Gräslund 1991, 1992). Samtliga mellansvenska runinskrifter har också i den mån det låtit sig göra stilbestämts med denna metod och inlagts i databasen Mälsten tillsammans med olika andra uppgifter om stenarna (Herschend 1993).

Inom ramen för det bebyggelsearkeologiska projekt jag för närvarande arbetar med har jag haft flera tillfällen att testa Gräslunds dateringsmetod gentemot andra kriterier och generellt sett erhållit positiva resultat. Den regio-

nala fördelning de olika stilarerna har i Mälarskapskapen överensstämmer också väl med de kronologiska grupperingar som kan iakttas för utlandsfararstenarna, bland annat den övervikt för äldre inskrifter som uppvisas i de inre delarna av Södermanland (Larsson 1990 s. 63). Därmed bekräftar metoden också de dateringar av runstensresandet i olika områden som gjorts med hjälp av ortografiska kriterier (Wessén 1936 s. LXXVII), trots att dessa inte kan användas för säkra dateringar av den enskilda ristningen (Williams 1990 s. 147; jfr Larsson 1990 s. 88). A.-S. Gräslunds stildateringsmetod förefaller alltså av allt att döma ha stora förutsättningar att bli ett utmärkt hjälpmedel vid tolkning av runinskrifterna ur olika aspekter och måste betraktas som ett genombrott inom den runologiska forskningen.

Behandlingen av de kända Jarlabankestenarna är ett exempel på det problem jag tagit upp inledningsvis. Stenarna har setts som monument vid broar och vägar utan att större hänsyn tagits till vilken ägoenhet marken vid dessa tillhört, och den kronologi ristningarnas utförande indikerar har vid tolkningarna fått ge vika för den tidsföljd som verkat mest förenlig med inskrifternas textinnehåll.

Av de forskare som behandlat Jarlabankestenarna är det främst Lindqvist som analyserat kronologin för gruppen i dess helhet på grundval av ristningarnas utförande. Han noterar att de s.k. självresarstenarna ortografiskt och ornamentalt inte passar in i den tidsföljd som förefaller framgå av texterna och diskuterar mot bakgrund av detta möjligheten att det funnits två olika Jarlabanke i Täby. Han anser dock att en sådan tolkning vore att pressa materialet alltför hårt, och väljer i stället att förklara motsättningen med att den som utfört ristningarna arbetat i ett för sin tid ålderdomligt och traditionellt manér (Lindqvist 1923 s. 135–141).

Gustavson och Selinge (1988) har gjort en noggrann genomgång av det inbördes förhållandet mellan Jarlabankes självresarstenar och av dessas avvikelser från de övriga runstenarna i gruppen. Vad gäller kronologin har de dock i huvudsak följt den traditionella tidsföljd som redovisats av Wessén i *Upplands runinskrifter* på grundval av textinnehållet (UR 1 s. 210; Gus-

tavson & Selinge 1988 s. 33, 67–70). Denna kronologi har försiktigtvis följts även av Gräslund (1992 s. 193) när hon testat sin dateringsmetod, vilket lett till ett delvis motsägelserfullt resultat.

Avsikten med denna uppsats är att visa hur en mer konsekvent användning av stildateringsmetoden tillsammans med större hänsyn till ägobilden kan ge en helt annan bild av Jarlabanke, hans ätt och hans tingsplats.

Runstenarna kring Täby

De runstenar som, genom att de nämner ägonamnet, direkt kan knytas till Täby är U 127, 164, 165, 212 och 261, på vilka Jarlabanke säger sig ensam äga hela byn. På U 212 uppger han dessutom att han äger hela hundaret och att han anlagt en tingsplats. Två av dessa runstenar (U 164–65) står fortfarande vid den så kallade Jarlabankes bro i norra delen av egendomen, medan tre av dem nu finns i kyrkor. Av dessa tre har två (U 127 och 261) vanligen också ansetts ha stått vid bron eftersom de har med de två kvarstående stenarna identiska inskrifter som omtalar brobygge. Även U 212 har med tanke på stenart, ornamentik och språk ansetts kunna ha stått på samma plats i ett tidigt skede (Gustavson & Selinge 1988 s. 64). Ingen av de nämnda slutsatserna kan dock betraktas som säker, och det bör betonas att U 212 till skillnad från de övriga inskrifterna inte nämner något brobygge samt att det även finns andra viktiga invändningar mot tolkningen (Wilson 1994 s. 23–26).

Även utanför Täbys ägor finns ett flertal runstenar som kan knytas till Jarlabankes ätt (fig. 1). Omkring 200 m sydväst om Täbys sentida södra gräns och nu inom Karby står U 150, rest av Jarlabanke och hans första hustru över en son. Vid Broby bro knappt 300 m sydväst därom och på Såstas ägor finns U 135–37, vilka bland annat nämner Jarlabankes farfar Östen, död i Grekland i samband med en färd till Jerusalem, hans farmoder Estrid och hans far Ingefast. På U 135 omtalas också att Ingefast på platsen låtit uppföra både en bro och en hög över fadern Östen. Möjligen har även U 140 stått i anslutning till samma bro. Den är rest av Jarlabanke över en frände som dött i Grekland. Stenen hittades i grunden till ett ut-

Tabell 1. Stuldatering enligt databasen Mälsten för runstenar med anknytning till Täby och Hagby. Ett J framför numret innebär att stenen tillhör Jarlabankeätten och ett X att den inte kunnat knytas till denna ätt.

Stil	Täby-Broby-Såsta	Hagby-Lissby-Såsta
Rak (oornerad)		X U 146 Ingeborg över maken Holmsten och sonen Torsten
Pr 2/FP	J U 137 Östen och Estrid över son J U 135 Ingefast m.fl. över fadern Östen J U 136 Estrid över maken Östen J U 150 Jarlabanke och Fastvi över son J U 127 Jarlabanke över sig själv	
Pr 2-3	J U 164 Jarlabanke över sig själv J U 165 Jarlabanke över sig själv J U 212 Jarlabanke över sig själv	
Pr 3	J U 261 Jarlabanke över sig själv J U 140 Jarlabanke över frände X U 151 Torbjörn, Ingetora, Årenvi över fadern/maken Igul	X U 153 Sven, Ulv ¹ över bröder X U 154 broder över -fast och Gerbjörn X U 156 Holme över frände J U 148 Ingefast och Häming över hustrun/ modern Ragnfrid
Pr 3-4		J U 149 Jarlabanke över sig själv
Pr 4		J U 101 Häming, Jarlabanke och Estrid över fadern/sonen Ingefast J U 147 Jorun och ? över maken Ingefast J U 143 Jorun, Häming, Jarlabanke över Ingefast J U 142 Ingefast d.y. och Kättilö över fadern/ maken Jarlabanke, Joruns son X U 144 Gammal m.fl. över fadern Björn och broder X U 152 Holmfrid över maken Björn X U 163 Gammal m.fl. över Tore X U 145 Torkel och Fulluge över fadern Sten

¹ Dessa bröder har också rest den odaterade U 155 som omtalar fadern Örn och modern Ragnfrid.

hus i Broby, som har sin bebyggelse ca tvåhundra meter sydväst om bron.

De övriga runstenar som kan knytas till samma ätt har alla anknytning till Hagby. U 142, rest över Jarlabanke, har stått i anslutning till bron över det vattendrag som bildar enhetens gräns mot Fällbro i norr. U 143 över Jarlabankes fader Ingefast är ristad på en håll centralt inom egendomen i närheten av en äldre väg där resarna låtit göra bro. De övriga, U 101, 147, 148 och 149, som bland annat nämner Ingefast, Häming och Jarlabanke, är koncentrerade till Hagbys gräns i sydväst och de äldre skogsvägar som leder upp mot denna.

U 216 och 217, funna i Vallentuna kyrka,

kan genom sin namnlighet med de äldre Jarlabankestenarna möjligen ha anknytning till Jarlabankes son, sonson och sonsons son. Namnligheten skulle också kunna indikera att en grupp runstenar vid Harg i Skånåla socken haft anknytning till samma ätt (U 309 och 310). Dessa inskrifter kommer dock inte att behandlas i denna uppsats.

Inom samma områden som Jarlabankestenarna finns också flera runstenar som, såvitt känt, inte kan knytas till Jarlabankes ätt. Ingen av dessa stenar finns inom Täby, men en, U 151, står mitt i den rad av runstenar söder om Täby som i övrigt kan knytas till Jarlabankes släkt. Av de övriga har fyra anknytning till

Hagby. U 145 och 146 är inhuggna i berghällar intill gamla vägen vid egendomens norra gräns strax söder om Fällbro. U 144 är inristad på samma håll som den ovan nämnda U 143 centralt inom enheten. Ett nyfynd (arkivaliskt, Dybecks reseberättelse 1863, ATA) finns någonstans i skogarna vid Hagbys sydvästra gräns, troligen i närheten av U 147 och 148. En sjätte sten, U 163, är inhuggen i fast håll på Såstas ägor strax norr om vägen och vid gränsen mellan Broby, Såsta och Valla. Utöver dessa runstenar med mer eller mindre känt ursprungligt läge har flera stenar, vissa av dem fragmentariska och omöjliga att knyta till någon ätt, hittats i sekundära placeringar på Brobys och Lissbys ägor (U 138–39, 152–57).

Stildateringen för samtliga här behandlade runstenar, med undantag för dem som inte gått att bestämma, framgår av tabell 1. De äldsta stilarna är placerade överst och de yngsta nederst i tabellen. Någon säker absolut datering kan inte göras, men stilen Rak (oornerad) torde i första hand representera 1000-talets första decennier och Pr 4 dess sista tredjedel (Gräslund 1992 s. 195, 198).

Berörda bebyggelseenheter

Jarlabankeättens broar och runstenar har ofta ansetts vara placerade med inriktning på vägen mellan Edsviken och Vallentuna. Denna skulle också, med tanke på texten på U 212, ha lett till en av Jarlabanke anlagd tingsplats väster om Vallentuna kyrka (t.ex. Gustavson & Selinge 1988 s. 25–29, 44, 60). Att stenarna har anknytning till denna väg kan knappast bestridas, men som framgår av fig. 1 är de dessutom mycket starkt koncentrerade till ägogränserna eller deras närmaste grannskap.

Att de stenar som direkt omtalar brobygge hamnat på dessa platser som en följd av att gränser och vattendrag ofta sammanfaller skulle delvis kunna förklara fenomenet, men långtifrån helt och hållet. Flera av stenarna nämner inte brobygge men har ändå rests intill eller korta sträckor från brostenarna, där resarna i vissa fall också förefaller ha låtit placera ett antal bautastenar som omtalas i inskrifterna. Man måste också notera att Jarlabanke inte rest några brostenar eller andra runstensmonument vid de vägar som från andra håll leder till den

tänkta tingsplatsen i Vallentuna; en tingsplats som för övrigt av stenarnas kronologi att döma ännu inte existerade när de första brostenarna restes (Gustavson & Selinge 1988 s. 69; stildatering ovan).

Med tanke på de många liknande fallen (jfr Larsson 1990 s. 21–22) är det därför troligt att Jarlabankes bro markerat början av Täbys ägor alldeles intill skogen i norr och att Broby bro utgjort en motsvarighet i söder. Det nordliga närmare 200 m långa monumentet är uppenbarligen yngst och har sannolikt färdigställts i sin helhet vid ett och samma tillfälle. Det södra har däremot successivt fått en utvidgning fram till de resta stenar som omtalas av Jarlabanke och hans hustru på U 150 omkring 300 m nordost om bron och ett par hundra meter från Täbys sentida gräns. Det verkar i högsta grad osannolikt att ett sådant monument skulle ha kunnat uppföras om inte resarna ägde eller åtminstone hade del i marken. Detta gäller i ännu högre grad den hög som omtalas på U 135 och som fanns kvar ännu på 1700-talet, då »ättebackar» omtalas invid runstenarna (LMV A108-28:1). Att de nuvarande ägoförhållandena är resultatet av en senare uppskiftning indikeras även av ägofiguren på östra sidan bäcken, där Såstas och Brobys ägor låg blandade redan på 1600- och 1700-talen (LMV A10:112–13, A108-28:1).

En södra gräns för Täby vid Broby bro kan sannolikt också ge svaret på frågan var det sökta yngre järnåldersgravfältet för Täby står att finna (jfr Gustavson & Selinge 1988 s. 61). Vid landsvägen omkring 150 m nordost om bron och 100 m söder om U 150 ligger Raä 36, nu inom Såsta, med 41 fornlämningar. Undersökningar i samband med breddning av den väg som skär igenom gravfältets sydöstra del har givit fynd som daterats till äldre järnålder. Dessa härrörde från fornlämningar som inte var synliga eller endast svagt skönjbara ovan mark (Magnusson & Claréus 1979 s. 4–5). Även vissa andra gravformer ger intryck av att tillhöra samma period. Inom gravfältet finns dock också några högar, bland annat en med diametern 13–15 m, vilket talar för att det använts också under yngre järnålder. Fornlämnings-talet har sannolikt ursprungligen varit högre än idag med tanke på att gravfältet delas i två

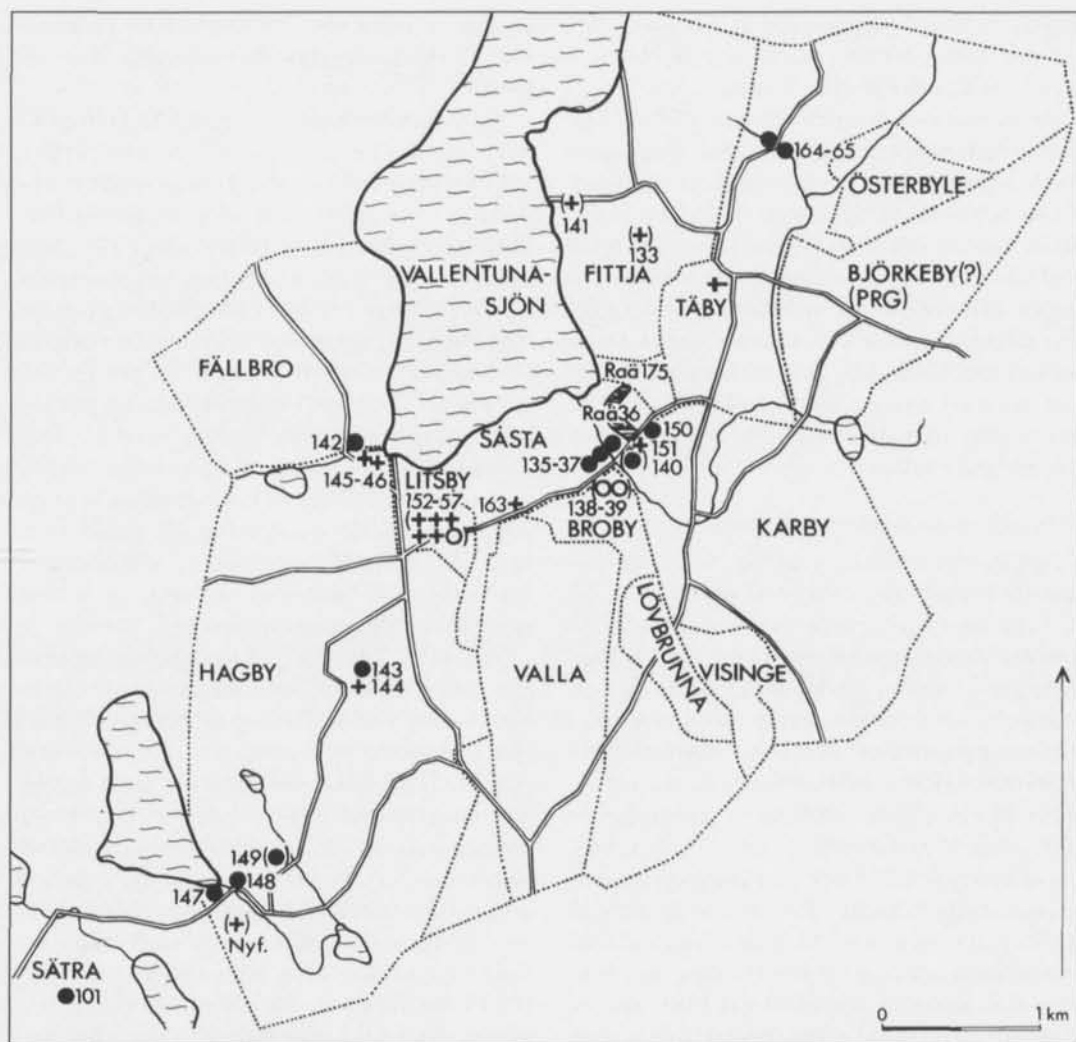

Fig 1. Runstenar och bebyggelseenheter i Täbytrakten enligt gränserna på den äldre ekonomiska kartan. ● Runsten tillhörig Jarlabankeätten. + Runsten som ej kan knytas till denna ätt. ○ Obestämbär sten. ( ) Ursprunglig plats osäker. (Av traktens gravfält är endast Raä 36 och 175 markerade.) – Runestones and dwellings in the Täby area according to the boundaries on the older Economic Map. ● Runestone belonging to the Jarlabanki family. + Runestone which cannot be connected with this family. ○ Indeterminable runestone. ( ) Original location uncertain. (Among the burial grounds in the area only Raä 36 and 175 are marked on the map.)

delar av landsvägen och att den nuvarande åkermarken gör en skarp inskränning i den nordvästra delen. Ett samband med de ovan nämnda nu försvunna fornlämningarna vid bron förefaller också troligt. Som en del av samma fornlämningskomplex kan man möjligen också se Raä 175 omkring 150 m norrut med 20 flacka stensättningar.

Att bebyggelse funnits i anslutning till denna plats under yngre järnåldern måste bedömas som i högsta grad sannolikt. Det förefaller då orimligt att tänka sig att de som bott här stillatigande skulle ha accepterat att omges av traktens största koncentration av runstenar tillhöriga Jarlabankeätten, om de inte själva varit medlemmar av denna. Det mesta talar alltså för

att Raä 36 är vad som återstår av Täbys gravfält och att bebyggelsen, märkligt nog, legat i denna sydliga del av egendomen.

Av runstenarna att döma har Jarlabanke-släkten haft ägor också inom Hagby. Detta markeras bland annat av den centralt belägna U 143 och av den långsträckt – och liksom vid Broby bro successivt utbyggda – runstensgata som leder in mot byn vid gränsen i sydväst. Till Hagby kan emellertid också knytas ett flertal runstenar som inte förefaller tillhöra Jarlabankeätten. Detta kan dels bero på att Hagby haft flera arvtagare tillhöriga olika ätter eller släktgrenar men har sannolikt i första hand kronologiska orsaker.

Jarlabankeättens familjeförhållanden

Som framgått av stildateringarna förefaller Jarlabankeättens runstenar med anknytning till Täby till sin övervägande del vara äldre än de som rests av samma ätt vid Hagby. Den tydliga skillnaden mellan de bägge grupperna kan knappast bero på en slump även om man måste räkna med att enskilda runstenar inte alltid följt den tidsordning som stilen antyder. Speciellt påtagligt är också att de ristningar vid Hagby som är gjorda efter Ingefast (U 101, 143, 147) i samtliga fall tillhör den yngsta gruppen, medan alla Jarlabankes Täby-stenar är utförda i olika äldre stilar. Även den sten Ingefast själv rest tillsammans med sin son Häming över hustrun och modern Ragnfrid (U 148) har en yngre stil än de flesta av Jarlabankes stenar med anknytning till Täby.

Denna kronologi – vilken för övrigt överensstämmer påfallande väl med den som Lindqvist (1923 s. 136) kommit fram till på grundval av ortografin – är inte förenlig med de slutsatser som hittills dragits på grundval av texterna, nämligen att Jarlabanke var son till Ingefast i andra giftet och ärvde Täby efter fadern. I själva verket förefaller Ingefast ha levat ytterligare några decennier efter det att Jarlabanke låtit resa sina brostenar vid Täby. Jarlabanke har alltså sannolikt haft äganderätten till egendomen redan långt före Ingefasts död. Men det verkar däremot vara först därefter som han börjat resa runstenar vid Hagby, även om U 149 av Dybecks teckning att döma (UR) förefaller ha varit ristad i en något äldre stil. Det

är också i anslutning till Hagby som Jarlabankes efterlevande reser sin enda sten över honom.

En möjlighet att ta sig ur det kronologiska dilemma är givetvis den som Lindqvist (1923 s. 136) avfärdar efter sin datering av inskrifterna, nämligen att räkna med två olika Jarlabanke. Men med tanke på att Jarlabanke i Täby kronologiskt följer direkt på Ingefast, samtidigt som Jarlabanke i Hagby enligt inskrifterna var Ingefasts son, ligger det otvivelaktigt närmast till hands att anta att det är fråga om en och samma person. Lindqvists förklaring att just Jarlabankes självresarstenar konsekvent skulle vara ristade i ett för tiden ålderdomligt manér måste å andra sidan också betraktas som en mindre sannolik nödlösning på problemet. Man bör i stället försöka finna en tolkning som kan förklara inskrifterna vad avser såväl textinnehåll som ristningskronologi.

Av U 101, 142 och 148 framgår att Ingefast fått sonen Häming med Ragnfrid och Jarlabanke med Jorun. Detta har vanligen tolkats som att Ingefast gift om sig efter Ragnfrids död och fått Jarlabanke med den nya hustrun (senast Gustavson & Selinge 1988 s. 33, 69). Av ristningskronologin att döma måste emellertid Jarlabanke ha varit en vuxen man då Ragnfrid dog, vilket innebär att Ingefasts förbindelse med Jorun redan då måste ha varit några decennier gammal. Men eftersom Jorun enligt U 143 fortfarande var Ingefasts maka när denne dog en tid efter Ragnfrid förefaller den mest närliggande tolkningen vara att Ingefast under en period haft två kvinnor, den ena sannolikt frilla. Förhållandet kan alltså vara ett exempel på det »månggifte» bland svearna som omtalas av Adam av Bremen (IV:21) och möjligen också exemplifieras på Sö 297 och Ög 228 (jfr Thunmark-Nylén 1981 s. 68). Tvegifte inom Jarlabankeätten har – på andra grunder – föreslagits även av von Friesen (1913 s. 54–55).

Förklaringen till att Jarlabanke blev ägare till Täby långt före faderns död skulle mot ovanstående bakgrund kunna vara att Ingefast överlätit den fäderneärvda egendomen till sin son med frillan Jorun när han gifte sig med Ragnfrid och bosatte sig i Hagby. På så vis fick Jorun en bärgad ställning samtidigt som Täby

blev kvar inom ätten. Det kan också ha varit dessa speciella förhållanden som gjorde att Jarlabanke – frillosonen – så ivrigt manifesterade sin äganderätt på olika runstenar.

Ingefasts hustru Ragnfrid är sannolikt densamma som den namne som nämns på U 155; hon har i så fall varit änka efter Örn när hon blev Ingefasts hustru. Med henne fick han sonen Häming, som efter moderns död helt eller delvis blev arvtagare till Hagby. Jorun levde då fortfarande och blev nu Ingefasts hustru. När Ingefast och sedan sannolikt Häming dött blev Jarlabanke arvtagare till Hagby eller en del av det, vilket han åter manifesterar med en runinskrift över sig själv (U 149). Innan dess har han dock redan hunnit få en mycket stark ställning i bygden som överhuvud över hundaret och anläggare av dess tingsplats.

Jarlabankes tingsplats

Var låg då Jarlabankes tingsplats? Det faktum att U 212, som omnämner tingsplatsens byggande, kommit att bli tröskelsten i Vallentuna kyrka skulle kunna tala för en ursprunglig placering i närheten av denna. Flera forskare har velat knyta den till trakten kring Gullbro väster om Vallentuna, där hundarets tingsplats av flera belägg att döma legat under medeltiden. Den närmare lokaliseringen har i första hand gjorts till Galgbacken på Ekeby ägor ca 750 m öster om Gullbro, där en på äldre kartor utmärkt avrättningsplats delundersöktes och borttogs 1949. Anläggningen bestod av fyra stenar med höjden 0,25–0,40 m som bildade en kvadrat med ca 13 m sida. Denna har identifierats som den gamla »Domplatz med en 4kantig Steenrad omlagdh» som omtalas i beskrivningen till en karta från 1686 av Petter Gedda och som skall ha legat invid den på kartan markerade avrättningsplatsen (Länsstyrelsens lantmäteriarbiv, akt Vallentuna härad 3; Mörk & Rahmqvist 1978; Gustavson & Selinge 1988 s. 35–38).

Mot denna slutsats har Thylén med hänvisning till tidigare ej uppmärksammade källor invänt att de skriftliga uppgifterna ger en helt annan bild av tingsplatsen och dess topografiska miljö än den man kan finna vid Galgbacken. Stenkretsen på tingsplatsen har sålunda haft stora hörnstenar med mindre stenar däremel-

lan, till skillnad från de fyra mindre råstenar som haft till syfte att avgränsa allmänningen på Galgbacken. Den har inte heller varit identisk med avrättningsplatsen utan legat i anslutning till denna och intill ett gravfält. Thylén påpekar vidare att avrättningsplatsen på Geddas karta är utritad omkring 160 m väster om den sentida Galgbacken, varför tingsplatsen förmodligen legat i ett senare upplöjt ängsstycke i detta område (Thylén 1989 s. 246–47).

Thyléns lägesbestämning är i det närmaste korrekt om man utgår från den skala som är angiven på kartskissen, ca 1:19 000, dvs. omkring 1 000 alnar på 1¼ tum. Men en kontroll av måtten på de sträckor som är möjliga att jämföra med senare kartor, främst avståndet till Ekeby och längden på den västligaste gränslinjen, visar att skalan i stället troligen är ca 1:24 000, dvs. 1 000 alnar på 1 tum. Avvikelsen i förhållande till den sentida Galgbacken blir då mindre men är fortfarande omkring 70 m.

Även om det med tanke på den lilla skalan inte kan uteslutas att denna avvikelse är resultatet av bristande noggrannhet hos kartritaren så väcker den tillsammans med Thyléns övriga uppgifter stark tveksamhet till att Galgbacken verkligen är den sökta tingsplatsen. Ett läge längre västerut indikeras också av källornas samstämmiga uppgifter om tingsplatsens anknytning till Gullbro (Gustavson & Selinge 1988 s. 38); åtminstone borde man förvänta sig att den legat närmare den på äldre kartor namngivna Gullängen eller Gullbroängen ca 250 m väster om Galgbacken (1689, LMV A14:140; 1790, LMV A112:8:2).

Tingsplatsens anknytning till Gullbro talar också starkt emot att den skulle ha anlagts av Jarlabanke. Trakten som helhet har visserligen haft karaktär av utmark, men själva bron och området runt denna har med största sannolikhet hört samman med en helt annan ätt. Detta framgår tydligt av det ståtliga monumentet vid bron, som bestått av en rest sten och tre runstenar (U 236–38), av vilka den ena uppges vara rest av Ulvs arvingar i Lindö. Det är också till denna bebyggelseenhet området hörde enligt den äldsta jordebokskartan, även om den östligaste delen av Gullängen då tillhörde Ekeby (1635, LMV A10:58-59).

Det är alltså snarare Lindöätten än Jarla-

bankeätten som bör knytas till tingsplatsen vid Gullbro. Platsen överensstämmer också väl med flera andra tingsplatser med rötter i vikingatiden, där broar, vägar eller andra monument med runstenar och resta stenar liknande dem vid Gullbro varit framträdande inslag, såsom vid Aspa löt, Kjula ås, Bjudby och Anundshög.

Av de runstenar som ingått i Gullbromonumentet har en (U 236) stil Pr 3 och är signerad av Visäte. De två övriga har stil Pr 4 och är sannolikt gjorda av samme ristare. Ristningarna är alltså förmodligen utförda under senare delen av 1000-talet, och det är därför inte uteslutet att monumentet i själva verket har direkt samband med anläggandet av en ny tingsplats som ersatt Jarlabankes. Som jag framhållit på annat ställe finns det skäl att räkna med att överhögheten över hundaret kunde övergå till en ny innehavare genom såväl arv som försäljning (Larsson 1993 s. 131–32).

Med tanke på hur mycket Jarlabanke och hans föregångare kostat på monumenten runt den egna egendomen och hur mån han var om att manifesteras denna borde det i stället ligga närmast till hands att anta att det också var där han anlade sin tingsplats. I så fall bör man i första hand tänka sig att den placerats strax intill någon av broarna runt egendomen (jfr Ekbohm 1979 s. 163–64) eller centralt i närheten av den nuvarande kyrkplatsen. Den senares belägenhet vid en trevägskorsning är också typisk för andra kända vikingatida tingsplatser (jfr ovan). Förhållandet har för övrigt en intressant parallell i Olaus Petris (1917 s. 45) citat ur nu försvunna äldre lagsamlingar, där det sägs att tvekamp skall hållas vid »tre vägars möte».

Omkring 300 m öster om kyrkan har det gått ett nord-sydligt vattendrag som utgjort Tåbys östra gräns (fig. 1). Här måste det också ha funnits en bro, och kanske är det i själva verket vid denna som U 127 och 261, funna i Danderyds respektive Fresta kyrkor, ursprungligen stått. Monumentet har i så fall givit ytterligare glans åt en eventuell tingsplats på höjden längre västerut.

Efter faderns död förefaller Jarlabanke av U 149 att döma ha gjort anspråk på Hagby ungefär vid samma tid som det dyker upp en inskrift med helt nya namn i runstensgatan öster

om Broby bro (U 151). Den enda sten som rests över Jarlabanke efter hans död, U 142, har som nämnts också anknytning till Hagby. Möjligen kan detta tolkas som att han under senare delen av sitt liv flyttat till denna egendom och lämnat Tåby. Hur han i så fall förfarit med sin gamla by kan man givetvis endast spekulera om, men det intryck runstensbilden ger är att den i likhet med överhögheten över hundaret gått hans arvingar ur händerna.

Referenser

- Adam av Bremen. 1984. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. (Övers. Emanuel Svenberg.) Stockholm.
- Ekbohm, C. A. 1979. *Ledung och tidig jordtaxering i Danmark. Studier i Nordens äldsta administrativa indelning*. (Rättshistoriskt bibliotek 28.) Stockholm.
- Friesen, O. von 1913. *Upplands runstenar. En allmänfattlig öfversikt*. Uppsala.
- 1928. *Runorna i Sverige*. Uppsala.
- Gräslund, A.-S. 1991. Runstenar – om ornamentik och datering. *Tor 23*.
- 1992. Runstenar – om ornamentik och datering II. *Tor 24*.
- Gustavson, H. & Selinge, K.-G. 1988. Jarlabanke och hundaret. Ett arkeologiskt/runologiskt bidrag till lösningen av ett historiskt tolkningsproblem. *Namn och bygd 76*.
- Herschend, F. 1993. En beskrivning av databasen Mälsten. (Stencil.)
- Lagman, S. 1990. *De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Runrön 4. Uppsala.
- Larsson, M. G. 1990. *Runstenar och utlandsfärder. Aspekter på det senvikingatida samhället med utgångspunkt i de fasta fornlämnningarna*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, 18. Lund.
- 1993. Kung Eriks nyordning? Spår efter samhällsorganisation i vikingatidens Uppland. *Kärnhuset i riksäpplet. Uppland 1993*. Uppsala.
- Lindqvist, S. 1923. Jarlabanke-släktens minnesmärken. *Nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922*. Stockholm.
- LMV = Lantmäteriverkets forskningsarkiv i Gävle.
- Magnusson, G. & Claréus, C. 1979. *Del av fornlämnning 36 gravfält, äldre järnålder, Sästa, Täby köping, Uppland. Arkeologisk undersökning 1972*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, uppdragsverksamheten, rapport 1979:37. Stockholm.
- Mörk, K. E. & Rahmqvist, S. 1978. Vallentuna härads tingsplats under medeltiden. (Stencil.)
- Olaus Petri (1917). *En svensk krönika*. Samlade skrifter av Olaus Petri, 4. Uppsala.
- Ruprecht, A. 1958. *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*. Palaestra 224. Göttingen.

- Stähle, C. I. (ed.) 1960. *Rannsakingar efter antikvitet*. Band I. Stockholm.
- Sawyer, B. 1988. *Property and Inheritance in Viking Scandinavia; the Runic Evidence*. Occasional Papers on Medieval Topics 2. Alingsås.
- Thunmark-Nylén, L. 1981. *Familj. Vikingatidens ABC*. Statens historiska museum. Stockholm.
- Thylén, J. 1989. Stötestenar kring en galgbacke. *Fornvännen* 84.
- Upplands runinskrifter (UR)*. 1940–43. Granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Sveriges runinskrifter 6. Stockholm.
- Wessén, E. 1936. Inledning. *Södermanlands runinskrifter*. Sveriges runinskrifter 3. Stockholm.
- Williams, H. 1990. *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. Runrön 3. Uppsala.
- Wilson, L. 1994. *Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland*. Occasional Papers in Archaeology 8. Uppsala.

Summary

Recent research has shown that the runestones were often used to denote land ownership and that many of them were raised on the boundaries of estates. Furthermore, a new method of analyzing and dating the ornamental style of runic inscriptions has made it possible to establish improved chronologies for runestones. Iarlabanki's well known inscriptions in the parish of Täby and its vicinity may be used as an example of how a stronger stress on these two factors could result in new interpretations.

The runestones belonging to the Iarlabanki family seem to encircle two properties, Täby and Hagby, probably owned, at least partly, by its members. The Viking age boundaries of Täby seem to have coincided with a brook some hundred meters south of the historically known boundaries. To manifest their property the family built a runic monument and a mound at the bridge over this brook. Within these wider boundaries also the missing burial ground of Täby might be identified.

The chronology shows that Iarlabanki must have owned Täby long before his father Ingefast died at Hagby. Unless there were *two* Iarlabanki at Täby, which seems improbable, Ingefast appears to have had two wives, or at least one wife and an established concubine; the latter, Jorun, being the mother of Iarlabanki.

When Ingefast married another woman, Ragnfrid of Hagby, he may have given his inherited property Täby to Iarlabanki so that he could live there with his mother. This may also explain why Iarlabanki was so eager to demonstrate his ownership by a number of runic inscriptions.

The historically known Medieval *thing*-site in the hundred of Vallentuna was, according to most sources, situated in the vicinity of the bridge Gullbro a couple of kilometers northwest of Vallentuna Church. In historic times, and also according to the runestones on the site, the bridge and the land around it belonged to Lindö. Thus the *thing*-site of Iarlabanki, mentioned on a runestone in Vallentuna Church, was probably not identical with the one at Gullbro as proposed by some scholars. In view of the many impressive monuments on his own property it must have been natural for Iarlabanki to build also the *thing*-site there, possibly in connection with some of the bridges or centrally in the vicinity of the later Church. Moreover the latter site was located near a bridge and close to a cross-roads, a location which is typical for other known *thing*-sites during the Viking age. The *thing*-site at Gullbro may have replaced Iarlabanki's at the end of the 11th century.

